

398.87(=163.3)(049.3)

398.87(=162.4)(049.3)

изворен научен труд

СЛИКАТА НА ТУРЧИНОТ ВО НАРОДНИТЕ БАЛАДИ НА СЛОВАЦИТЕ И НА МАКЕДОНЦИТЕ

д-р Мартина Зајичкова

Универзитет „Константин Филозоф“ во Нитра
Филозофски факултет
Катедра за словачка литература

Клучни зборови: сликата на Турчинот, македонски балади, словачки балади, словачко-македонски врски

Key words: Image of Turks, Macedonian ballads, Slovak ballads, Slovak-Macedonian relations

Сликата на Турчинот во рамките на историјата на постарата словачка литература се оформувала во различни жанрови и постојано од средновековието, па сè до крајот на периодот од барокот. Унгарскиот дел од територијата на австроунгарската монархија бил речиси од самиот крај на седумнаесеттиот век обележан со турски завојувачки и ограбувачки напади,¹ па затоа тој претставува и логично произлез на историските настани кои во конкретните книжевни жанрови и во текстовите од постарата словачка книжевност ги довеле таму доминантните противтурски ставови. (Под синтагмата „противтурски ставови“ е навистина можно да се смести поголемиот дел од текстовите што го отсликуваат Турчинот). Посебно во периодот на барокот, во унгарскиот дел на австроунгарската монархија е таквиот негативистички став особено нагласен со оглед на тоа што токму тој период е означен со „општа длабока криза, хаос и мрачна атмосфера, кои биле карактеристични за целиот европски барок“ (Minárik, 1985:207).

Во македонската литература, сликата на Турчинот се здобива со неспоредливо побогати атрибути и карактеристики, кои претставуваат составен дел од обемните

---

¹ Сепак, ситуацијата е, разбирливо, уште посложена: „Формирањето на барокот во унгарскиот дел од австроунгарската монархија било условено и од засилувањето на противнародната и против градската политика на унгарското високо благородништво и на Хабсбурговците, од стабилизирањето на моќта на хабсбуршката династија (...), од зацврстувањето на хабсбуршката апсолутистичка монархија (...), од зајакнувањето на феудализмот и од продлабочувањето на економското и на општественото назадување. Голем удел во таквото назадување имале и турските напади (...), хабсбуршката жолднерска војска, против хабсбуршките востанија на унгарското благородништво (...) и против реформаторските (рекатолизациски) религиозни борби (...“ (Minárik, 1985:207).

студии на македонските книжевни научници². Во согласност со фактот што заемниот контакт во рамките на петвековниот „заеднички живот“ на Македонците и Турците бил, во суштина, поинтензивен, и нивните врски добивале, во споредба со нашето историско искуство, некои поинакви облици и квалитети, поврзани со тамошните историско-општествени, политички (и географски) предуслови. Нивниот непосреден и долготраен контакт оставил во македонската култура и трајни белези, па во сегашноста може дури и да се зборува за директни македонско-турски врски³.

Исклучиво со намера да го стесниме просторот на книжевно-научната компарација, ќе се сосредоточиме првенствено на текстовите со противтурска тематика. Што се однесува до словачката книжевна наука, природно е пообјективно да се зборува по прво за сликата на Турчинот. Зузана Какошова ја решава ваквата проблематика прецизно и во полн контекст, па затоа ги користи ознаките „турска тематика“ односно „сликата на Турчинот“. Во една од своите студии, во тој домен, таа пишува: „Ставовите кон Турците, кон турската војска, турската моќ и, секако, кон различната религија, кои се поврзуваат со нив, кај нашите луѓе се создавале во текот на многу години, па дури и векови. Тие произлегувале истовремено од директното искуство, од директниот контакт што се одвивал во непријатните околности на битките и на војните во кои Турците биле претставници на агресорот, напаѓачот, освојувачот. Подоцна, сепак, многу луѓе од унгарскиот дел на австроунгарската монархија патувале во Турција, пред сè во Константинопол и во Мала Азија. Ставовите се создавале, исто така, и индиректно, преку раскажувањата од различен вид“ (Kákošová, 2009:49-50).

Зузана Какошова во своите трудови наведува дека битките против Турците претставуваат во словачката хуманистичка поезија од шеснаесеттиот век исклучителен мотивски топос. Во суштина, секој текст (без ограничувањата на жанрот: поетски

---

² Трудовите што ја интерпретираат, меѓу другото, и сликата на Турчинот во македонските народни балади и во јуначките епски песни се најчесто во форма на предговор или на аналитичка студија во рамките на нивните собрани дела. Нивни автори се Кирил Пенушлиски, Томе Саздов, Марко Китевски, Блаже Ристовски, Танас Вражиновски и други.

³ Во прилог на тврдењето за „позитивните заемни врски“ (независно од тоа што земјите не делат заедничка граница) сведочи и фактот што на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје работи Катедрата за турски јазик и книжевност. Од друга страна, пак, на Интернет-страницата на Министерството за надворешни работи на Република Турција се соопштува следново: „Turkey and Macedonia have maintained strong bonds of friendship based on common historical and cultural roots and shared values, since the inception of the independence of Macedonia...“ [Турција и Македонија ги поврзува силна нишка на пријателство, кое е засновано врз заедничките историски и културни корени и објавени вредности, од раѓањето на независна Македонија...] Достапно на Интернет-страницата: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-macedonia_en.mfa>.

композиции, песни, мемоари, епиграми...) со општествена или со политичка тематика од периодот на ренесансата содржи рефлексивна или барем алузивна на оваа истрајна проблематика (на пример, делата на Павол Рубигал, Јакуб Јакобеус, Јан Дерншвам, Јан Самбукус, Јан Филецки, анонимните историски песни *Песна за Мохачката битка – Píseň o bitvě Moháčské* – најверојатно од 1526 година, *Песна за сизетскиот замок – Píseň o sigetském zámku* – 1566, *Песни за некои замоци: За Модар Камен, Дивин и Зволен – Písň o některých zámkoch: O Modrom Kameni, Divíně a Zvoleně* – 1596 – и композицијата *За Јагр и неколкуте витези – O Jágri a některých vítězích* – 1599 од Штефан Комодицки). Што се однесува, пак, до седумнаесеттиот век, во тој период веќе можеме да зборуваме и за самостојна тематска (поетска и прозна, лирска и епска) струја, која се карактеризира со описи на противтурските битки, непријателски заробеништва, суровости и затворања ^(Ibid, 32-41).

Во ареалот на избранава проблематика се чини како релевантен и претходниот жанр од периодот на барокот, каква што е историската стихувана епика. Првиот тип историска песна (која користи слични постапки за рефлексивна на историските настани, како во „временската“ песна) го застапува анонимната *Песна за Нове Замки – Píseň o Nových Zámkoch* (1663). Вториот и третиот тип ги претставуваат текстовите што инклинираат кон народното творештво и кон панаѓурните (саемски) песни. Посебно место тука зазема епската стихувана композиција од Штефан Пиларик – *Sors Pilarikiana. Los Pilárika Štěpána* (1666), која жанровски се прелева со автобиографијата. Пиларик се навраќа кон противтурската тематика и во германското белетризирано прозно мемоарско дело *Турско-Татарска суровост или Суровоста на Турците и на Татарите – Turecko-Tatárska ukrutnosť alebo Ukirutnosť Turkov a Tatárov* (1684) ^(Ibid, 41-43).

Горенаведениот (разбирливо, мошне концизен) преглед на турската тематика во постарата словачка книжевност го изложивме и заради оправдувањето на потребата за кратка споредба на генезата на нејзиното развивање во сооднос со македонскиот контекст. Во процесот на високошколската настава, станува збор за една од главните тези на која во двете држави \$ се посветува внимание на ниво на културниот, книжевно-историски развој, како и на интерпретативно ниво. Оваа проблематика нуди необично широк простор за компарација, бидејќи турската експанзија на различни начини (директно и индиректно) поврзала повеќе етникуми и народи. Во меѓулитературниот простор, значи, таа тематски го поврзува и народното и авторското

творештво на Македонците и на Словаците, во чии рамки ќе се осврнеме и на некои одбрани текстови. Избраната тематика наедно претставува и досега неистражена допирна површина во нашите заемни врски⁴.

Овој труд твори, впрочем, еден своевиден лак над вековите за да ѝ ја приближи на словачката книжевна наука досега не многу познатата постара книжевна традиција на Македонците. Се работи за еден од малкуте обиди да се стапне во провалијата на заемната рефлексija, која се наоѓа некаде меѓу деветтиот и осумнаесеттиот век. Ваквото испитување несомнено го компликуваат – а тоа е изгледа и причината за досегашниот недостиг на заемен компаративен пристап кон литературата во периодите меѓу кирилometодиевската мисија и осумнаесеттиот век – ненаклонетите историско-општествени околности на формирањето на националниот идентитет на обете страни. Ограничувањето на идентитетот на малите словенски народи е процес што понекогаш е толку сложен што во некои периоди отсуствува и какво било егзактно сознание за генезата на книжевниот развој, а да не говориме за развојот на јазикот или за непрекинатото развивање на меѓулитературните контакти. Валентина Миронска-Христовска во воведот на книгата *Литературни студии за македонскиот идентитет – Literary Studies of Macedonian Identity* (2012) ја истакнува токму сложеноста на историската генеза на македонскиот идентитет и временски променливиот статус на територијалната припадност на Македонија: врз основа на континуираното преземање од времето на Римското царство поврзано со византиската култура, преку петвековната османлиска надмоќ, подоцна преку територијалната припадност кон Југославија, па сè до денешната независност, пишува Миронска-Христовска, за мултиетничката култура на формирачкиот македонски идентитет. И ваквите околности претставуваат, според нас, причина за мноштвото досега неоткриени трудови и дела што содржат потенцијал

---

⁴ За книжевните и културните врски на Словаците и на Македонците, претставени преку заемните рефлексии, преку личните контакти и преку преведувачката дејност прецизно нè информира првиот комплексен монографски труд за таа проблематика од Звонко Танески со наслов *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy – Словачко-македонски книжевни и културни врски* (2009). Тој монографски труд ги регистрира, на пример, истражувањата на Иван Доровски што упатуваат на инспирацијата на П. Зографски од чешко-словачката идеја на Јан Колар во прилог на бугарско-македонското единство, рефлексijата на К. П. Мисирков на дејноста на штуровската генерација, понатаму рефлексijата на Ј. Шкулети за македонскиот јазик и за македонските Словени, истражувањата на Јан Јанкович во областа на поновата македонска книжевност и неговата преведувачка дејност, лингвистичко-научните прилози на Емил Хорак за карактеристиките на македонскиот јазик во споредба со словачкиот јазик итн. Повеќе види: Taneski, Z. 2009. *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*, Bratislava, JUGA – Ústav svetovej literatúry SAV.

за објаснување на македонскиот идентитет во поширок контекст (Миронска-Христовска, 2012:7).

Слични искуства со изделувањето од поголемите територијални и етнички целини има најпосле и Словачка, ама како што наведува Јан Јанкович, ситуацијата на Македонците била уште покомплицирана: „Македонската литература е драматичен и трагичен пример за дисконтинуитивниот развој. Учениците на Кирил (Константин) и Методиј по прогонството од Великоморавското царство се закотвиле на бреговите на Охридското езеро, каде што се родила т.н. охридска книжевна школа. Од крајот на деветтиот век, сепак, народот и литературата балансирале меѓу животот и смртта (...) Дури на почетокот од деветнаесеттиот век се појавиле првите дела на Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски напишани на македонски дијалекти (...) Но, Македонците морале да се борат не само против силите на „болниот маж“, како што ја нарекувале Турција, туку и против соседните етникуми – Србите, Бугарите и Грците“ (Јанковиќ, 1990:72-73).

Многу е веројатно дека една од причините за тоа зошто на „постарата македонска литература“ од страна на словачката книжевна наука не \$ било досега обрнато поголемо внимание е недоволното рефлектирање или дури и несфаќање на врските меѓу балканските народи. Сè до првата половина на дваесеттиот век, всушност, постарите текстови напишани на македонски дијалекти биле презентирани како составен дел од бугарското културно и книжевно наследство. Дури подоцна (освен другите), и еден од најпознатите словачки бугаристи ја реинтерпретирал таквата комплицирана ситуација во сооднос со чешко-словачкиот контекст: „не само неколку Словаци на чело со Колар и Шафарик, туку и некои Бугари не го прифатиле чекорот на Људовит Штур. Наводно, не треба да се раѓаат други словенски стандардни јазици, други словенски народи. Македонскиот стандарден јазик тогаш уште немал испливано. Бил некаде во недогледна иднина. Уште требало да дојде, во 1945 година. Одамна пред македонскиот стандарден јазик, Бугарите одбиле да ги запознаат Словаците. Во закоренетите бугарски национални претстави, Словаците изгледале како чешки Македонци“ (Кошка, 2003:162).

Со оглед на тоа што една од главните цели на нашиов прилог е, исто така, и стремежот за надоврзување кон досегашните истражувања на турската тематика во словачката литература, ја поместуваме веќе проблематиката во насока кон компарацијата. Практичниот метод и работата со новопреведениот текст си го задава

за цел поместувањето, барем делумно, на ниво на меѓулитературниот контекст и со негово посредство ни го овозможува спознавањето на сопствената литература од новата перспектива што ни се отвора. И наспроти тоа што во македонската литература не е можно да се зборува за период на ренесанса или за книжевен барок, постојат дела (особено оние од жанрот на баладите) со (против)турска тематика и тоа во значителен обем. Од гледна точка на квантитативната застапеност на материјалот, мораме македонската литература, „благодарение“ на петвековната надмоќ на Турците, од тој аспект, да ја согледаме како побогато развиена. Обрато, пак, попроблематичен момент – и заради погоре наведените причини за околностите на историско-општествените движења на територијата на денешна Македонија– е датирањето на голем број анонимни текстови.

Кога станува збор, пак, за народните балади кои во Македонија собрани во едно издание се објавија дури во 1983 година под наслов *Македонски народни балади* (1983), составувачот Кирил Пенушлиски ги вреднува како тематски многу слични со словачките балади и со другите словенски баладични песни при што оперира со повеќе дефиниции на жанрот. При проблематиката на именувањето на жанрот на баладата, тој (изненадувачки) се потпираше и врз словачкиот литературно-научен контекст, а тоа го докажува и самостојната фуснота во неговата воведна студија: „Во Зборникот на Миладиновци *групата жаловни песни* содржи само балади – 34 на број. Овој народен термин за песните со трагичен крај е употребен овде за првпат. Во народот и денес баладите се именуваат како *жаловни, жални, жаловити* или *тажни песни* (...) Слични именувања имаат и некои други словенски народи (Словаци)“ (Пенушлиски, 1983:13). На сличен начин, тој ги дели баладите на текстови со митолошка, историска, семејна и социјална тематика. Евидентната (против)турска тематика во народните балади подлабоко не ја анализира, затоа што негова цел во времето на составувањето на збирката била вклучувањето на собраните македонски балади во поширокиот европски контекст, како и самата карактеристика на жанрот за потребите на македонската книжевна наука⁵. Доказ за тоа дека Пенушлиски наоѓа сличности токму во контекстот со словачките народни балади е и другата негова фуснота во која освен на публикацијата *European Folk Ballads* (1967) од Ерих Симан упатува непосредно и на

---

⁵ При собирањето на баладите, Пенушлиски црпел и од погоре наведениот *Зборник на народни песни* од браќата Миладиновци што бил објавен во 1861 година во Загреб и содржел мноштво текстови на македонски струшки дијалект.

збирката *Словачки народни балади – Slovenské ľudové balady* (1956) од Јиржи Хорак (Ibid, 19). Бидејќи планираме да се посветиме на споредбата на избраните народни балади во последниот дел од прилогов, сакаме да се вратиме уште еднаш накусо кон другите текстови што го отсликуваат Турчинот, кои потекнуваат од перото на анонимните автори.

Недостигот од можноста за датирање на постарите авторски македонски текстови не ни овозможува да создадеме сличен преглед како во случајот со (против)турската тематика во постарата словачка литература. Меѓутоа, мноштвото од такви текстови и нивните бројни варијанти претставуваат неодминлив составен дел од „постарата македонска литература“. Од поезијата е важно да се потенцира групата од епски творби во кои учествува јуначкиот лик на Болен Дојчин. Тоа е јунак кој војува против турската тиранија, заштитник и чувар на поробениот македонски народ, при што неговата судбина во конкретните епски творби е опишана од различни гледни точки. Болен Дојчин е речиси митологизирачки лик, чие минато е делумно обвиеено со превезот на тајната. Првпат, епските творби со ликот на Болен Дојчин биле регистрирани во Зборникот на народни песни од браќата Миладиновци. Социјалната тематика на тие песни ненаметливо евоцира извесна еквивалентност со словачките разбојнички песни и со отсликувањето на ликот на Јурај Јаношиќ во словачките песни (на пример: *Песна за Јаношиќ, разбојникот – Píseň o Jánošíkovi, zbojníkovi; За Суровец Јабуб, разбојникот – O Surovec Jakubovi, zbojníkovi; Песна за Адам и Илчик, разбојниците – Píseň o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch*). Друг хиберболизирачки јунак со бројна група од епски творби (и нивни подоцнежни варијанти) е ликот именуван како Крале Марко, при што во овој случај се работи за конкретен историски лик. Крале Марко потекнувал од градот Прилеп (роден околу 1335 година), а загинал во четринаесеттиот век (17 мај, 1395 година) како османлиски вазал во битката со Власите. Во рамките на постарите прозни текстови од македонската литература, (против)турската проблематика се појавува во определен број кратки народни умотворби. Нивни најзначаен собирач е Марко Цепенков. Двете негови едичии со книги во повеќе тома се објавени во редакција на Кирил Пенушлиски.

Концизното изложување на „генезата“ на (против) турската проблематика во обете литератури сакаме сега да го надградиме со најавената компарација на две избрани балади, кои освен очигледниот противтурски тон ги поврзува, исто така, и отсликувањето на семејната трагедија. Што се однесува до словачкиот контекст, во

седумнаесеттиот век во кругот на баладите со лично сиже и со семејни трагедии сместуваме повеќе песни и балади, каде што несреќата се одигрува на позадината од мотивот на турската окупација: *Во унгарска земја голема навала стови – V uherskej krajine velká šturma stojí*; *Белград, Белград, турски меѓник – Belehrad, Belehrad, turecké pomezí*; *Во Саботица Турчин престојува – Na Sabatke Turek býva*; *Турскиот собирач на данок – Ten turecký mútnik* и *Ограбувале Турци сè до Белите гори – Rabovali Ľurci až po Biele hory* (Minárik, 1985:190). Пенушлиски иако ја изделува групата на македонски балади со сиже од семејните трагедии (Пенушлиски, 1983:76-94), понатаму веќе не ја карактеризира посебната група текстови во кои таквите трагедии се одигруваат на позадината од мотивот на турската окупација, како што тоа го прави Јозеф Минарик во својата *Историја на словачката литература I* или во книгата *Литературата од периодот на ренесансата и хуманизмот. Светска, чешка, словачка литература* (1985). Парадоксално, токму во збирката на Пенушлиски наоѓаме веднаш неколку такви балади: *Оздола идат, бабо, Сејмени (Babo, zdola idú Sejmení)*, *Ајдучка глава (Hlava Hajdukova)*, *Јана и нејзините два брата јаничари (Jana a jej dva bratia janičari)*, *Турска робинка и нејзиниот брат (Turecká otrokuňa a jej brat)* и други. Затоа, ќе ја споредиме едната од нив со наслов *Бог да убије Дебрани [Nech Boh pobije Debranov]* (Ibid, 242-243) со познатата словачка народна балада *Турскиот собирач на данок – Ten turecký mútnik* (Minárik, 1997:383-388).

На увод од интелектуално-комунистичката сонда што следува го причленуваме и оригиналниот текст, како и словачкиот превод⁶ на избраната македонска балада.

---

⁶ Превод – Звонко Танески (2015), препев – Мартина Зајичкова (2015).

Бог да убије Дебрани

Бог да убије Дебрани,
Дебрани, долнограѓани,
што настанаја азбии,
по таја река Радика.
Одиде што ми одиде,
пление што ми пление,
по тие села рисјански,
дојдоа в село Галичник.
Береја што ми береја,
колеја што ми колеја,
пленија едно невовче
од три вечери земено.
Терале што го терале,
младо невовче постана.
– Невовче, око калешо,
дали ти тежи ѓерданот,
дали ти тежи рувото? –
– Дебрани, клети азбии,
нити ми тежи ѓерданот,
нити ми тежи рувото,
тук ми е жал за лудото.
Кога го вие колевте,
право во мене гледаше,
крвави солзи ронеше!

Nech Boh pobije Debranov

Nech Boh pobije Debranov,
Debranov, dolnomešťanov,
bo Turci sú to zbojnícki
pri našej rieke Radike.

Chodili veru chodili,
pokradli veru pokradli,
po tých dedinách kresťanských
vtrhli do sela Galičnik.
Pobrali veru pobrali,
rezali veru rezali,
ukradli mladú nevestu
len po tretí deň vydatú.
Uhnali veru uhnali,
mladá nevesta povstala.
– Nevesta, oko počerné,
ťažká ti tvoja retiazka,
ťažký ti je tvoj rubášik? –
– Debrani, krutí zbojníci,
nie mi je ťažká retiazka,
nie mi je ťažký rubášik,
lež mi je žiaľ za mužičkom.
Ako ste ho vy rezali,
oči len na mňa hľadeli,
krvavé slzy ronili!

Македонската балада *Бог да убије Дебрани – Nech Boh pobije Debranov* ја чинат дваесет и четири стихови од осум слога. Во споредба со другите балади во книгата *Македонски народни балади* станува збор за еден од пократките текстови кој, пак, со својата едноставност за споредба, а, сетне и со емоционалната наситеност на дејството, со ништо не заостанува зад подолгите баладични песни. Едноставниот стил овозможува лесна интерпретација на дејството, иако лексиката – слично како во случајот со словачките народни балади – е богата со архаизми, историзми и дијалектни зборови. Дотолку повеќе, текстот е збогатен и со турцизми што природно проникнувале во зборовниот фонд на мултикултурниот македонски народ. Првите десет стиха пејат за пленењето и за кражбите при нападите на Турците што ненаметливо ги евоцираат описите на турските ништења, убивања и суровости во многу други македонски, но и словачки балади, што претпоставуваме дека ни дава за право да говориме за извесен топос на отсликување на Турчинот во народните балади на двата народа. Дејството во песната започнува драматично да градира од единаесеттиот и дванаесеттиот стих во кој „*пленија едно неевече / од три вечери земено*“ – „*ukradli mladú nevestu / len po tretí deň vydatú*“. Врз позадината на турското доаѓање и напад во селото Галичник, значи, почнува трагичната судбина на младото семејство, за во последното „тристишије“ да се заврши со ужасната емотивна глетка на убиениот сопруг.

Од аспект на отсликувањето на сижето, баладата *Бог да убије Дебрани – Nech Boh pobije Debranov* би можела да се постави во споредбен однос и со други песни, како на пример *Во Суботица Турчин престојува – Na Sabatke Turek býva*. И тука во краткото епско дејство, млада девојка (во овој случај и поради личната неразумност) паѓа во рацете на турските јаничари, кои § го одземаат „венчето зелено“ – „*vienok zelený*“. И други словачки народни балади аналогно го претставуваат пустошењето на земјата, при што продуцираат многубројни описи на одвлекување во турско заробеништво (на пример, *Ограбувале Турци сè до Белите гори – Rabovali Ľurci až po Biele hory*). Баладата *Турскиот собирач на данок – Ten turecký mútnik*, сепак, земајќи го предвид и нејзиниот обем (172 стиха) се јавува како репрезентативна, имено, ако решиме да ги анализираме и да ги споредуваме, исто така, уметничките изразни средства.

Сијето на личната и на семејната трагедија во баладата *Турскиот собирач на данок – Ten turecký mútnik* се одигрува подеднакво врз позадината на мотивот на турската окупација. Прилично обемната (неразделена на строфи) песна со стихови од шест слога ја претставува трагичната судбина на ќерката на даночникот – Катарина, која е принудена да се омажи за Турчин, но попатно ќе се удави во Дунав, затоа што пред животот во заробеништво § дава предност на смртта. Минарик за таа балада пишува: „Тоа е една од најубавите балади.

Трагедијата во неа произлегува од длабоката љубов кон слободата и кон родниот крај, кои за хероината претставуваат најголемо богатство“ (Minárik, 1985:190). Во завршниот монолог на мртвата Катарина е, најпосле, градирана силната емоција што ја искажува љубовта кон татковината, па дури и на мал простор тука со помош на еден експресивен епитет, главниот лик е закотвен во домашната културна (христијанска) средина: *Подобар е Дунав / отколку харемот турски, / подобра е смртта христијанска / отколку животот пагански* - „*Lepší je ten Dunaj / než hárem turecký, / lepší smrt' křesťanská / než život pohanský.*“ (Minárik, 1997:388). Споредлив израз на (иако територијален) патриотизам се провлекува и во четирите воведни стиха на македонската балада: „*Бог да убије Дебрани, / Дебрани, долнограѓани, / што настанаја азбуи, / по таја река Радика*“ - „*Nech Boh pobije Debranov / Debranov, dolnomešťanov, / bo Turci sú to zbojnícki / pri našej rieke Radike*“ (подвл. М. З.). Иако ознаката „Турци“ не се појавува во оригиналниот текст, беше важно да се вклучи во третиот стих од преводот токму заради интерпретациската пристапност на скицираната мисла во контекстот на историско-општествените случувања на конкретната територија на која баладата и се однесува. Мавровско-дебарскиот регион во денешна Македонија, впрочем, до денеска се карактеризира со раширена муслиманска вероисповед, која ја придружувала турската експанзија и т.н. потурчување. „Дебраните“ условно можеме да ги идентификуваме (а, во стремежот за поголемо приближување на ситуацијата на историско-општествениот контекст на словачка територија, можеме така и да ги разбереме) како турски јаничари, кои во баладата *Во Суботица Турчин престојува* – *Na Sabatke Turek býva* § го одзеле „венчето зелено“ на девојката. Второто четиристишије („*Одиле што ми одиле, / плениле што ми плениле, / по тие села рисјански, / дојдоа в село Галичник*“ – „*Chodili veru chodili, / pokradli veru pokradli, / po tých dedinách křesťanských / vtrhli do sela Galičnik*“, (подвл. М. З.) јасно потврдува дека напаѓачите ги претставуваат муслиманите што на крајот– слично како „смртта христијанска“ на Катарина– и упатува на христијанската културна средина на нападнатото село Галичник.

За најемотивен момент на баладата *Бог да убије Дебрани* – *Nech Boh pobije Debranov*, слично како во случајот со баладата *Турскиот собирач на данок* – *Ten turecký mútnik*, може да се смета нејзиниот завршеток. Последното тристишије: „*Кога го вие колевте, / право во мене гледаше, / крвави солзи ронеше!*“ – „*Ako ste ho vy rezali, / oči len na mňa hľadeli, / krvavé slzy ronili!*“ претставува отсечно, но затоа, пак, и подраматично градирање на мрачната атмосфера,

која е столб на жанрот на баладата. Експресивноста на изразот⁷ со која се поврзува и погибијата на ликовите го претставува и другиот обединувачки момент. Додека очите на мажот на младата невеста „ронеле крвави солзи“ – е момент на експресивен епитет, Катарина „со една рака пиеше / со другата се давеше – „jednou rúčkou pila, / druhou sa topila“ (Minárik, 1997:386) е момент на привлечна антитеза. Емоционалниот стил на баладата *Турскиот собирач на данок – Ten turecký mútnik* се засилува со очигледната тричлена градација: „Еднаш потегнаа, / рипката ја извлекоа. `Не му е таа риба / на моево срце драга!` / Втори пат потегнаа, рипката ја извлекоа. `Ах, не е му таа риба / на моево срце драга!` / Трети пат потегнаа / рипката ја извлекоа“ – „Jeden raz zatiahli, / rybečku vytiahli. `Nenie je to ryba / tuoju srdcu lubá!` / Druhý raz zatiahli, / rybečku vytiahli. `Ach, nie je to ryba / tuoju srdcu lubá!` / Tretí raz zatiahli, / rybečku vytiahli.“ (Ibid, 386). Градацијата од овој тип во пократката македонска песна не е употребена, ама неа ја заменува христијанската симболика на бројот три поврзана со клучниот (во случајот со оваа балада и најтрагичниот) момент на дејството: „пленија едно невестче / од три вечери земено“ – „ukradli mladú nevestu / len po tretí deň vydatú (...).“

Друг типичен знак на жанрот на баладата е богатата кулминација на синоними и користењето деминутиви. Единствениот деминутив „невестче“ (nevestička), кое потекнува од оригиналниот македонски текст, во преводот го заменува ознаката „mužiček“. Во некои други македонски балади, разликата во бројот на таквите именувања е ненадминлива. Претпоставуваме, сепак, дека единствена оправдана причина за тоа е различниот број на стихови. Што се однесува, пак, до трупањето на синонимите, состојбата е слична како во случајот со групата на деминутивни ознаки. Суштинска заедничка црта на обете народни балади е нивниот жанровски привиден дијалошки карактер. Споредливиот емоционален стил е употребен во дијалогот на невестата со грабливите Дебрани, како и во дијалогот на Катарина со нејзиниот татко. Баладата *Турскиот собирач на данок – Ten turecký mútnik* содржи и бројни хиперболи (на пример: „Таква коса имаше, / Дунав да го замота! Таква сукња имаше, / Дунав да го загради!“ – „Takie vlasy mala, / Dunaj obkrútila! / Takú sukňu mala, / Dunaj zahatala!“). Кога станува збор, пак, за присутноста на различните видови на повторувачки стилски фигури, баладата *Бог да убије Дебрани – Nech Boh pobije Debranov* во нивната употреба никако не заостанува зад словачката народна балада. Неколките анафори што го досоздаваат реченичниот

---

⁷ Експресивноста на изразот во баладата ја сфаќаме како надреден поим што во себе опфаќа „различни видови на обележани стилски средства. Посебна група творат емоционалните именувања, кои се тесно поврзани со експресивноста. Емоционалноста на изразот е непосредно поврзана со експресивноста на изразот (...) Границата меѓу емоционалноста и експресивноста е соединета“ (Plesník, 2011:55-56).

паралелизам („тешко ти е синџирчето, / тешко ти е кошулчето? – / (...) / не ми е тешко синџирчето, / не ми е тешко кошулчето“ – „*ťažká ti tvoja retiazka, / ťažký ti je tvoj rubášik? – / (...) / nie mi je ťažká retiazka, / nie mi je ťažký rubášik*“), повеќето епизеукси („Оделе што ми оделе / покрале што ми покрале, / (...) / Собрале што ми собрале, / сечеле што ми сечеле, / (...) Давеле што ми давеле...“ – „*Chodili veru chodili, / pokradli veru pokradli, / (...) / Pobrali veru pobrali, / rezali veru rezali, / (...) / Uhnali veru uhnali...*“) и епанострофата од воведот („Бог да убије Дебрани, / Дебрани, долгограѓани“ – „*Nech Boh pobije Debranov, / Debranov, dolnomešťanov*“) сосема ја надоместуваат и ја заменуваат пониската фреквенција на употребените синоними. Врз основа на овие и на претходните анализирани уметнички средства во првата компаративна сонда за народните балади на двата словенски народа си дозволивме да зборуваме за недвосмислена материјална, тематска, мотивска, но и стилска сличност на истражуваните текстови.

Во најмала рака е вредно за внимание тоа што Кирил Пенушлиски при своите испитувања и при составувањето на обемните публикации за народното творештво на Македонците воопшто посегнал по зборникот *Словачки народни балади – Slovenské ľudové balady* од Јиржи Хорак. Фактот што врз база на компаративниот пристап кон жанровската карактеристика дотолку повеќе и потенцирал неколку сличности меѓу македонските и словачките народни балади, нè обврзува да пристапиме кон истражувањето и на потенцијалните заеднички црти во народното творештво. Го сметаме за не помалку важно и вредно и тоа што наведените соодноси произлегуваат токму од таквите текстови (поточно умотворби од народната ризница), кои настанувале во периодите што биле неповолни за заемна рефлексивност. Сакаме да веруваме дека и оваа кратка компаративна сонда може да претставува основа за создавање цврста подлога наскоро провалијата во заемната рефлексивност во периодите меѓу кирилometодиевската мисија и осумнаесеттиот век.

Литература:

На кирилица:

Цепенков, М. (ур.) 1985. *Македонски народни приказни*, Скопје: Кочо Рацин.

Цепенков, М. (ур.) 1972. *Македонски народни умотворби во десет книги*, Скопје: Кочо Рацин.

Пенушлиски, К. (ур.) 1983. *Македонски народни балади*, Скопје: Македонска книга.

Пенушлиски, К. (ур.) 1986. *Болен Дојчин*, Скопје: Македонска книга.

- Петровски, Б. *Трансформирањето на македонскиот јуначки епос*, Скопје, Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Симитчиев, К. 1981. *Марко Крале во македонската народна епика*, Скопје, Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

На латиница:

- Jankovič, J. 1990. Básnik – legenda. In *Biele úsvity*, Bratislava, Tatran.
- Kákošová, Z. 2009. Recepčné stereotypy obrazu Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In Kerul'ová, M. (ed.) *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Kákošová, Z. 2010. Podoby zobrazenia Turka a tureckých reálií v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. *Bohemica litteraria*, 13.
- Koška, J. 2003. *Receptia a tvorba (slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826 – 1989)*, Bratislava, Veda – Ústav svetovej literatúry.
- Minárik, J. 1985. *Dejiny slovenskej literatúry I*, Bratislava, SPN.
- Minárik, J. 1985. *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*, Bratislava, SPN.
- Minárik, J. (ed.) 1997. *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*, Bratislava: Slovenský Tatran.
- Mironska-Hristovska, V. 2012. *Literary Studies of Macedonian Identity*, Skopje, Institute of Macedonian Literature.
- Plesník, Ľ. i dr. 2011. *Tezaurus estetických výrazových kvalít*, Nitra, Univerzita Konštantína filozofa v Nitre.
- Rychlík, J. – Kouba, M. 2003. *Dějiny Makedonie*, Praha, Lidové noviny.
- Taneski, Z. 2009. *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*, Bratislava, JUGA – Ústav svetovej literatúry SAV.
- Zilynskyj, O. 1978. *Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte*, Bratislava, Veda.

THE IMAGE OF TURKS IN MACEDONIAN AND SLOVAK FOLK BALLADS

Martina Zajíčková

Summary

The first part of this paper tries to outline the genesis of Turkish themes in Macedonian and older Slovak literature (especially in the 17th century). The second part follows the comparison of two selected texts of folk ballads (Slovak and Macedonian). The contribution is based on results of literary research experts from both countries (Kiril Penušliski, Jozef Minárik, Zuzana Kákošová etc.) and the source to the analysed issue also comes from the fields of linguistic research and history. Slovak and Macedonian folk ballads have many common genre characteristics. Both are comparable in thematic, motive and stylistic issue and very often use the same ways of expressing. This paper is one of the rare attempts to detect direct or (at least) indirect interactions of cultural and "literary" Slovak-Macedonian relations between the 9th and 18th centuries. Finally, the first translation of the Macedonian folk ballad Бог да убије Дебрани to Slovak language is a contribution of this work.